

Archeologienota
Wilrijk (Antwerpen) – Edegemsesteenweg

Natasja Reynolds en Ruth Ferket

Temse
2018

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Natasja Reyns en Ruth Ferket

All-Archeo bvba
Laagstraat 12
9140 TEMSE

Wettelijk depot nummer
D/2018/12.807/79

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	7
2.3	Onderzoeksopdracht	7
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	7
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	8
2.3.3	Werkwijze	18
2.4	Assessmentrapport	18
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied.....	18
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	24
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	28
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese.....	33
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	34
3	Samenvatting.....	35
4	Bibliografie	36
4.1	Publicaties	36
4.2	Websites	36
5	Bijlagen	37
5.1	Archeologische periodes	37
5.2	Plannenlijst	37
5.3	Fotolijst.....	38

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2018G86

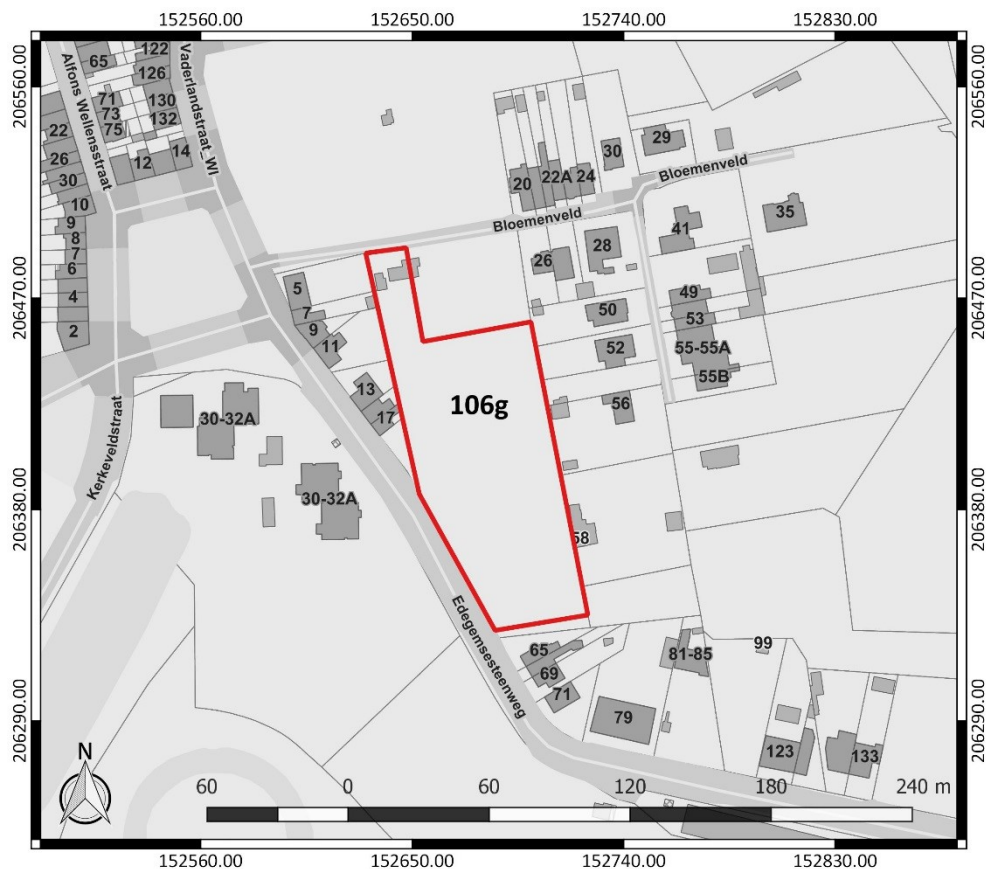
Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Antwerpen, Wilrijk, Edegemsesteenweg, Bloemenveld

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 152701, 206460
- 152725, 206335
- 152685, 206329
- 152630, 206489

Kadastraal plan:

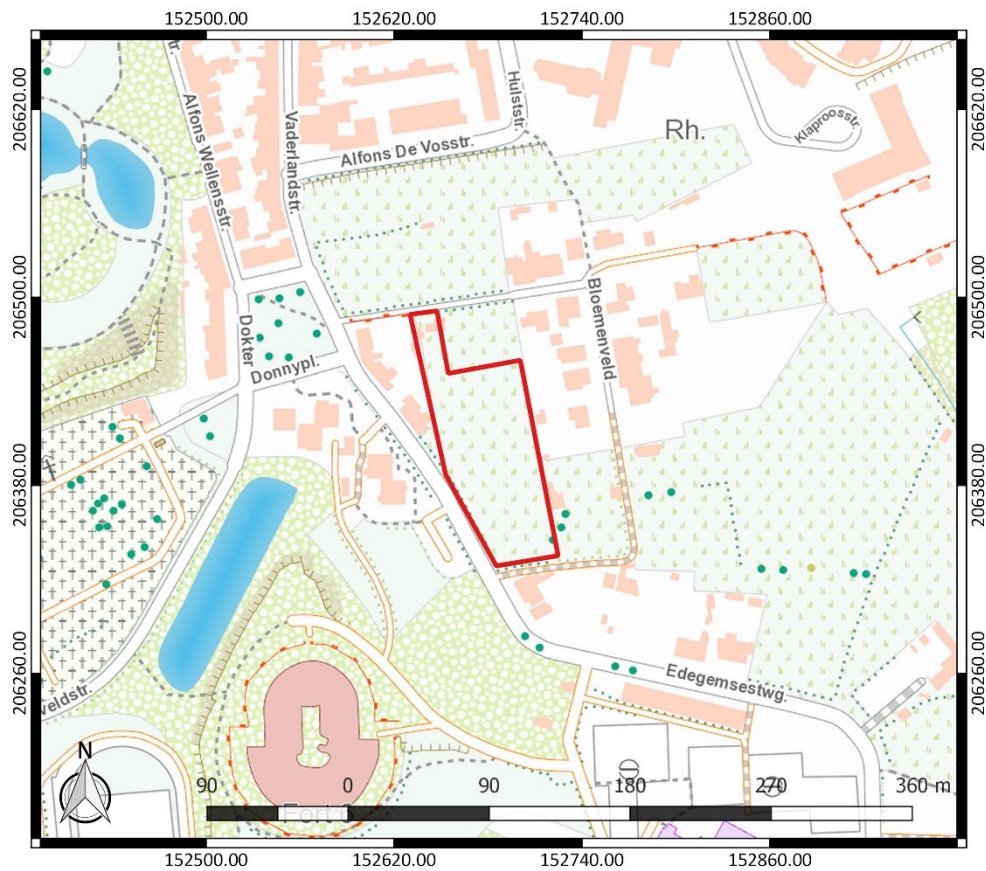

Figuur 1: Kadastraalplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Antwerpen, Afdeling 42/Wilrijk, Afdeling 1, sectie C, nummer 106g (partim)

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 7760 m²

Topografische kaart:

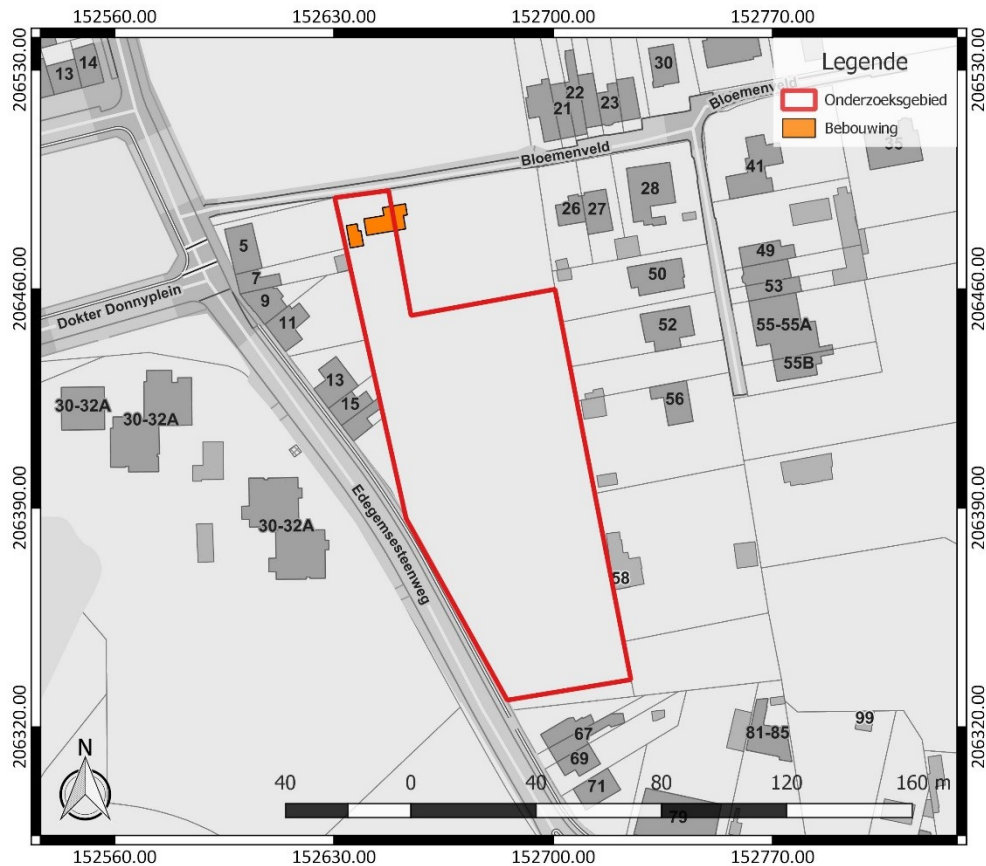

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 24/07/2018 – 15/08/2018

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, steentijd, ijzertijd, Romeinse tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, akkerland, grasland

Verstoorde zones: Er bevinden zich gebouwen (paardenstallen) ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 3). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De precieze aard en de omvang van deze verstoring is echter niet gekend.

Figuur 3: Verstoringenkaart met aanduiding van de bestaande bebouwing (oranje) binnen het onderzoeksgebied (rood).
Onderkaart: GRB (www.geopunt.be)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden van toepassing.

2.3.2 Beschrijving geplande werken

Op het terrein wordt een nieuwbouw voorzien, die zal fungeren als topsportinternaat (Figuur 4). De nieuwbouw zal bestaan uit drie volumes, waarvan twee binnen de huidige bouwaanvraag kaderen. De werken worden gefaseerd uitgevoerd. In een eerste fase wordt een gebouw voor 60 internen (1293 m²) opgetrokken in het zuiden van het onderzoeksgebied (Figuur 5). Ten noordoosten van het gebouw komt een fietsenstalling met 62 plaatsen (86 m²) en ten noordwesten worden twee kiss and ride-plaatsen aangelegd.

De tweede fase van de geplande werken zal bestaan uit de bouw van een tweede volume voor 40 internen (768 m²) in de noordelijke helft van het onderzoeksgebied (Figuur 6). In het noordoosten van het onderzoeksterrein komt een fietsenstalling met 42 plaatsen (62 m²). In het noordwesten worden 12 parkeerplaatsen voorzien. Rondom de gebouwen en in het noordwesten van het onderzoeksgebied wordt een zone met verharding, grasdallen en plantvakken (1980 m²) gerealiseerd.

De nieuwe gebouwen worden niet onderkelderd (Figuur 7-Figuur 8). De fundering bestaat uit funderingssleuven. Ter hoogte van de gebouwen en de fietsenstallingen wordt de grond afgegraven tot op een diepte van ca. 50 cm (Figuur 9). De realisatie van de verharding, grasdallen en plantvakken betekent een verstoring tot een diepte van ca. 20 cm.

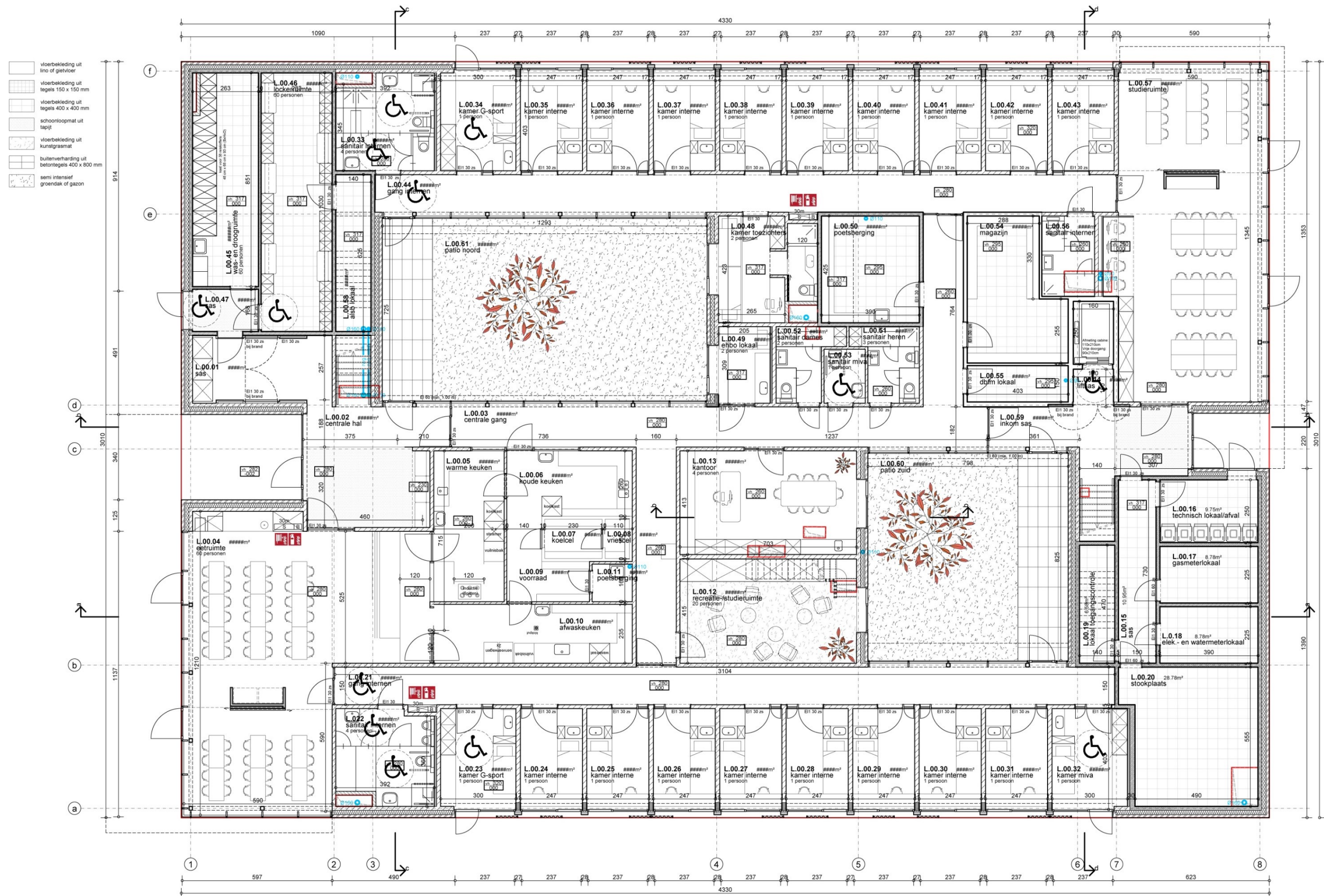
De afvoer van regenwater verloopt via twee wadi's en twee regenwaterputten. De regenwaterputten (28 m² en 34 m²) bevinden zich ten noordwesten van gebouw fase I en ten noordoosten van gebouw fase II. De twee wadi's worden respectievelijk ten westen van het gebouw uit fase I en ten oosten van het gebouw uit fase II voorzien. Ze hebben een oppervlakte van respectievelijk 108 m² en 160 m². Het fecaal water wordt afgevoerd via twee septische putten van 35 m² en 30 m² aan de westzijde van gebouw fase I en aan de zuidzijde van gebouw fase II.

De realisatie van de wadi's zorgt voor een verstoring van ca. 20 cm diepte. De septische putten en regenwaterputten zullen een verstoring veroorzaken van 300 cm onder het maaiveld. Het huishoudelijk afvalwater wordt afgevoerd via de openbare riolering. De rioolbuizen voor de afvoer van regenwater hebben een diameter van 90 tot 250 cm. De diameter van de rioolbuizen voor de afvoer van het fecaal water varieert van 90 tot 110 cm. De afvoerbuizen van het huishoudelijk afvalwater zijn over het algemeen smaller en hebben een diameter tussen 40 en 110 cm (Figuur 10-Figuur 11).

Nutsleidingen worden aangelegd langs het westen van het gebouw dat tijdens de eerste fase gepland wordt en ten zuiden en ten oosten van het gebouw dat tijdens de tweede fase gerealiseerd zal worden (Figuur 12). Hiervoor wordt een sleuf van 58 m² gegraven langs de westelijke zijde van het gebouw uit fase I tot aan de zuidzijde van het gebouw uit fase II. De verstoringdiepte van deze sleuf, van de nutsleidingen en van de riolering bedraagt ca. 1,00 m. Elders op het terrein wordt de bodem slechts tot 5 cm onder het maaiveld geroerd. Wel dient daarbij de opmerking gemaakt te worden dat wanneer zware machines op het terrein ingezet worden bij slechte weersomstandigheden, spoorvorming kan optreden, of dat bijvoorbeeld bouwpuin ingereden kan worden. Er moet bij de bepaling van de impact van de geplande werken op het bodemarchief daarom rekening gehouden worden met een verstoringdiepte die mogelijk groter is dan 5 cm.

Figuur 4: Inplantingsplan (POLO Architects)

Figuur 5: Grondplan gelijkvloers fase I (POLO Architects)

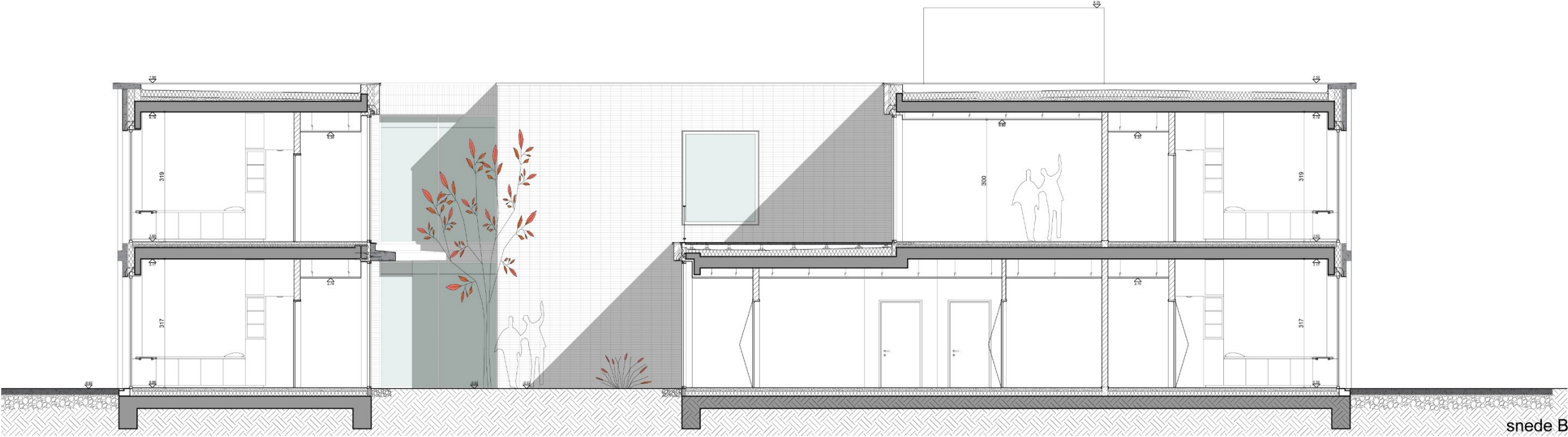
Figuur 6: Grondplan gelijkvloers fase II (POLO Architects)

Figuur 7: Snedes fase I (POLO Architects)

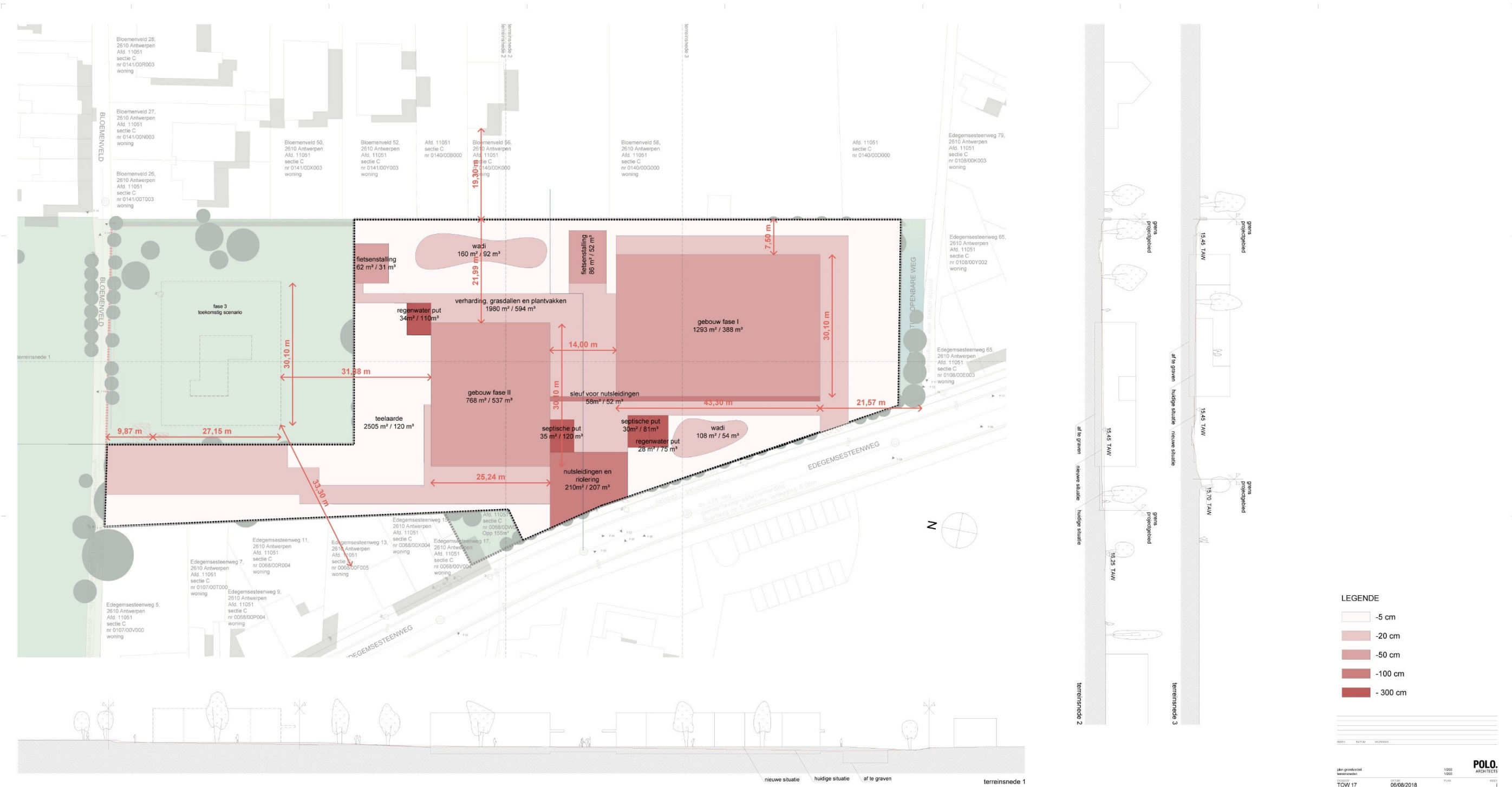

snede A

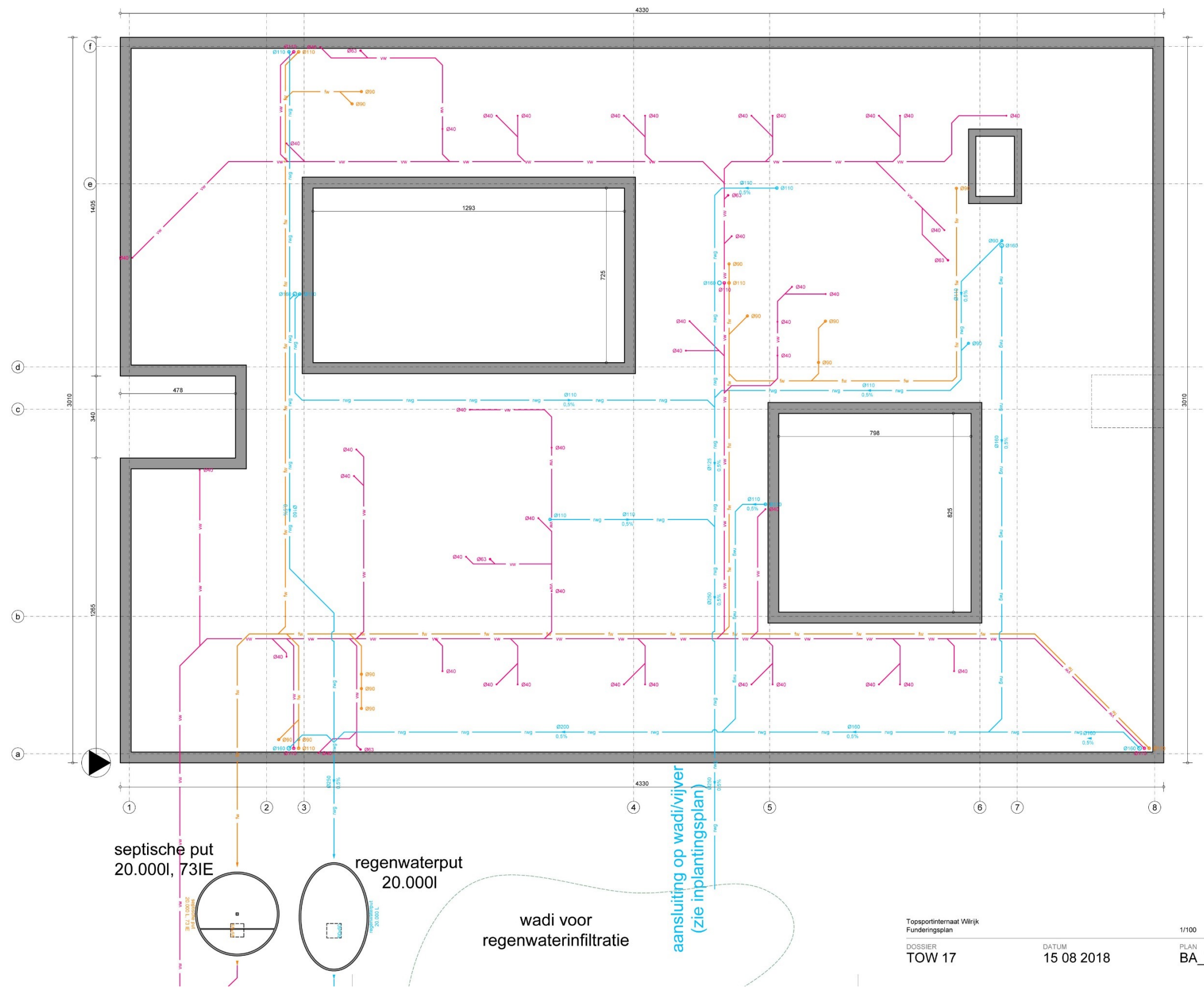

snede B

Figuur 8: Snedes fase II (POLO Architects)

Figuur 9: Plan grondverzet en terreinsnedes (POLO Architects)

Figuur 10: Rioleringsplan fase I (POLO Architects)

Topsportinternaat Wilrijk
Funderingsplan
DOSSIER
TOW 17

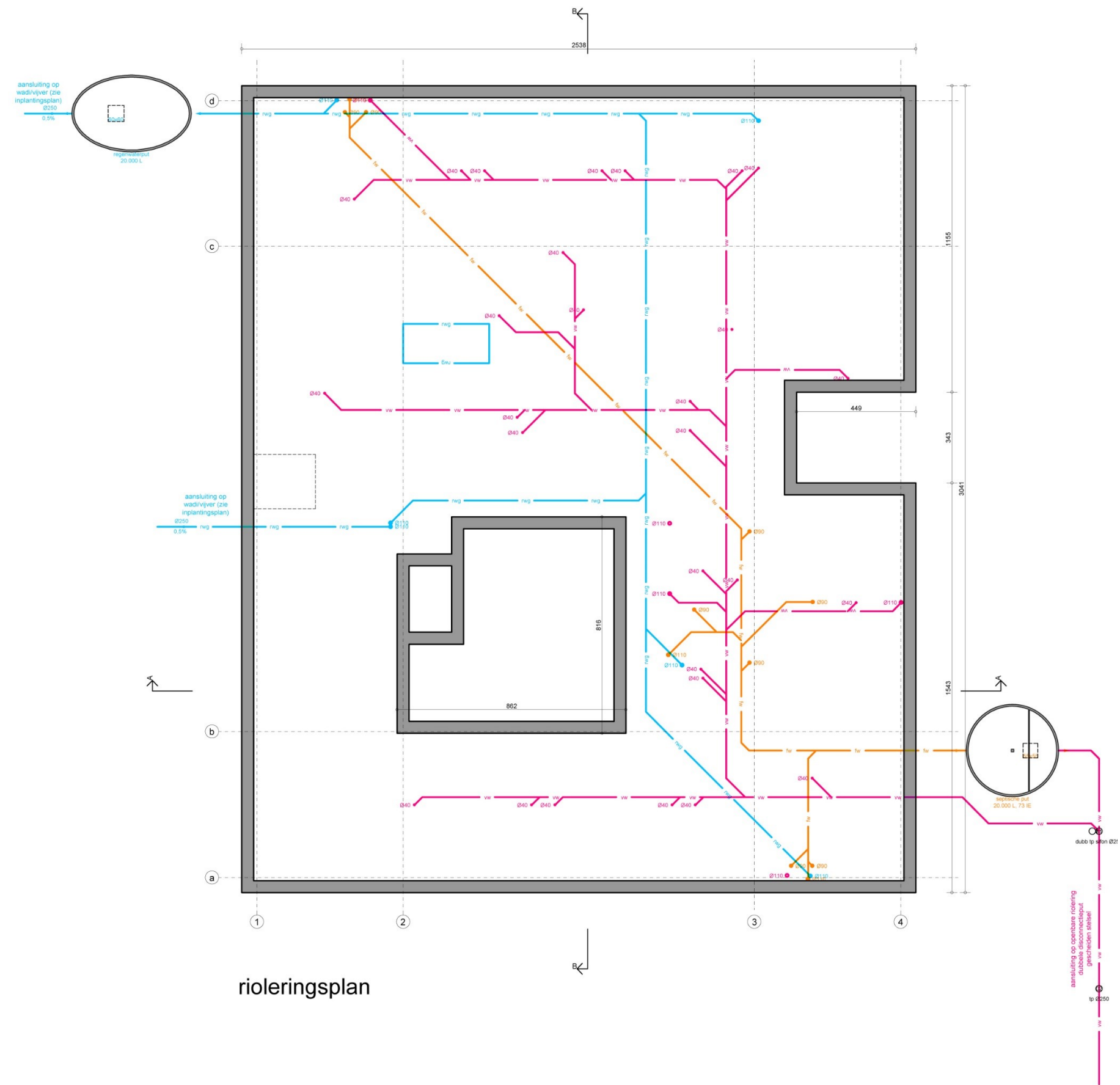
DATUM
15 08 2018

1/100

PLAN
BA_TOW17

POLO.
ARCHITECTS

INDEX

Figuur 11: Rioleringsplan fase II (POLO Architects)

Figuur 12: Inplanting nutsvoorzieningen (POLO Architects)

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) worden drie momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

Bij de opmaak van de archeologienota werd ook contact opgenomen met de archeologische dienst van de stad Antwerpen.

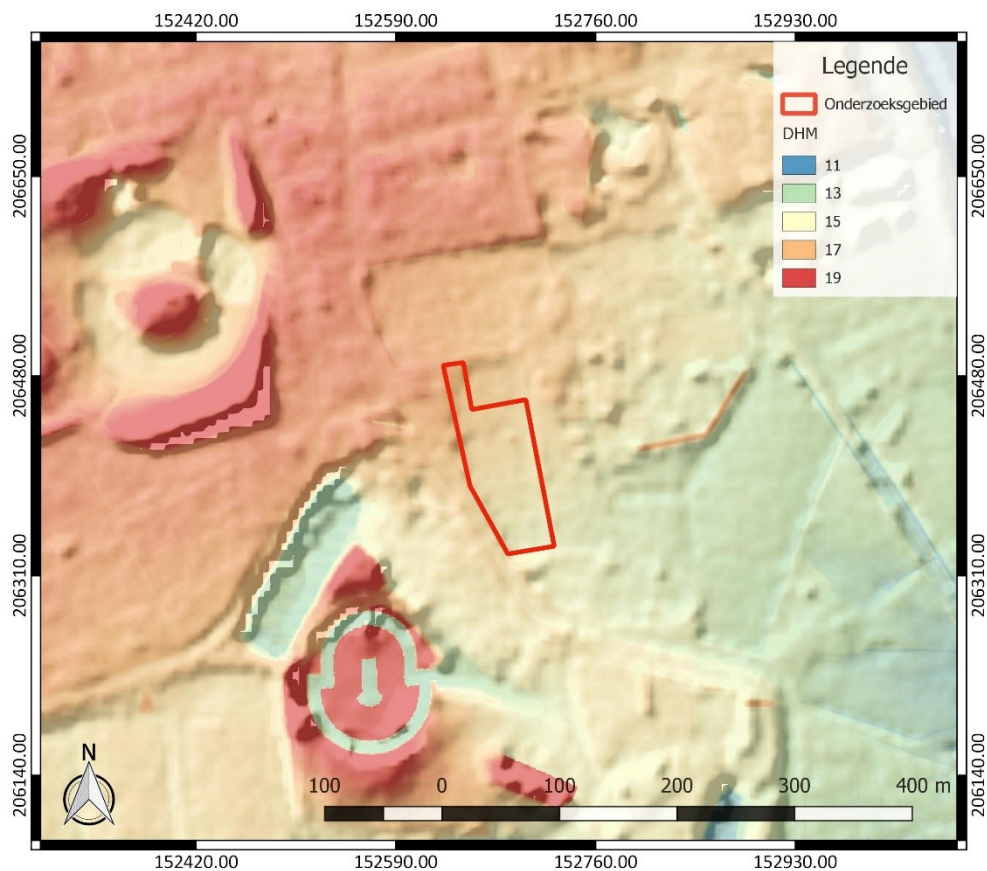
2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

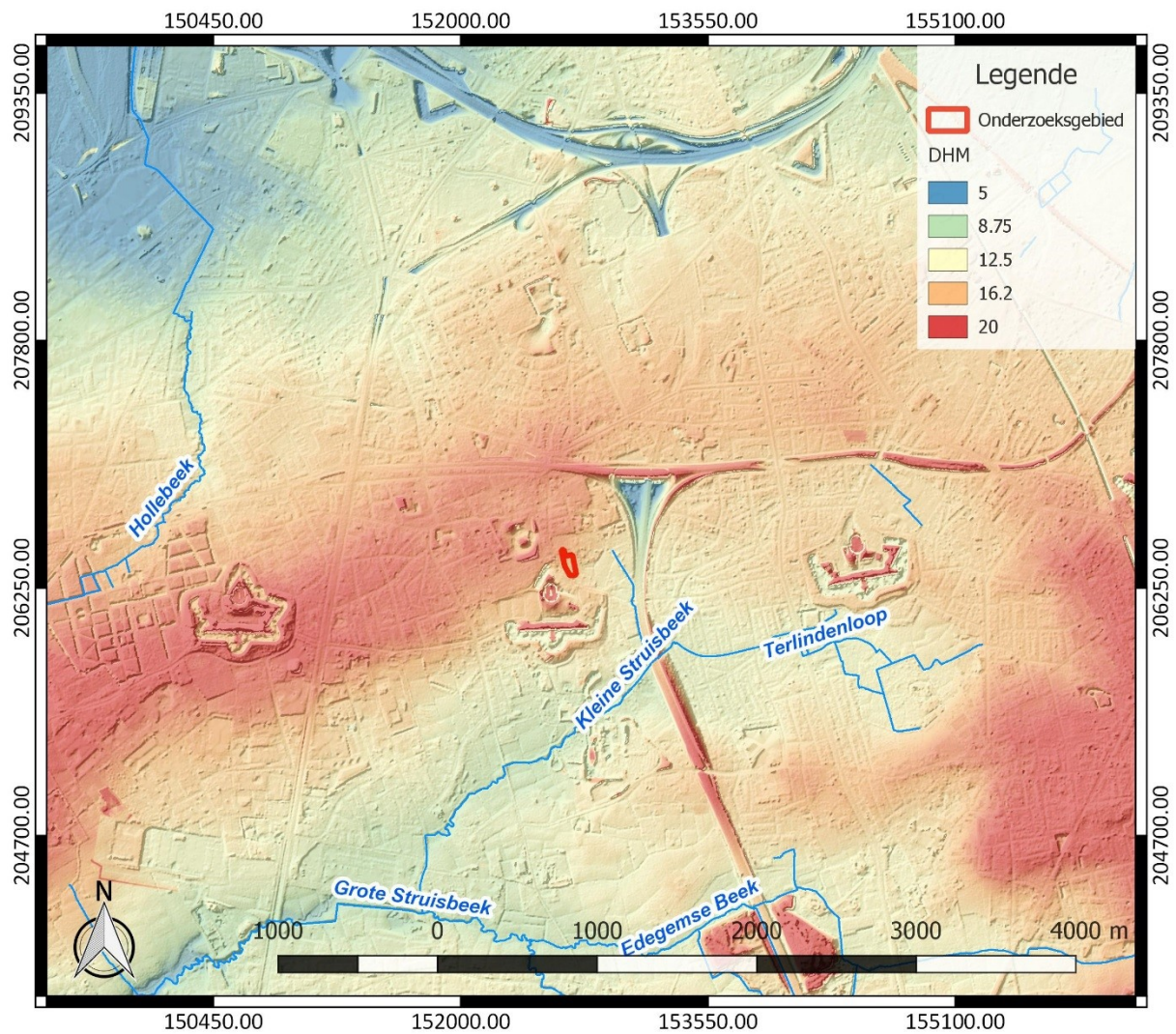
Het onderzoeksgebied is gelegen ten zuidoosten van het centrum van Wilrijk, tussen het Bloemenveld in het noorden en de Edegemsesteenweg in het zuiden en het westen (Figuur 13). Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in groengebieden. Hydrografisch behoort het tot het Beneden-Scheldebekken. Ten oosten loopt een naamloze waterloop. Ten zuidoosten en ten zuiden zijn de Terlindenloop en de Kleine Struisbeek, een zijbeek van de Grote Struisbeek, te vinden. Deze Grote Struisbeek stroomt op grotere afstand ten zuiden, net als de Edegemse Beek. Verder ten westen bevindt zich de Hollebeek (Figuur 15).

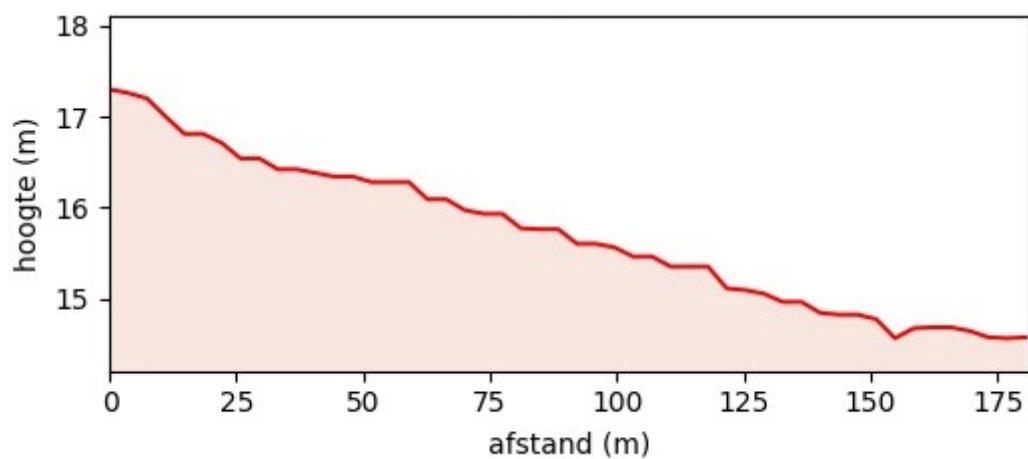
Figuur 13: Luchtfoto van 2017 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 14: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

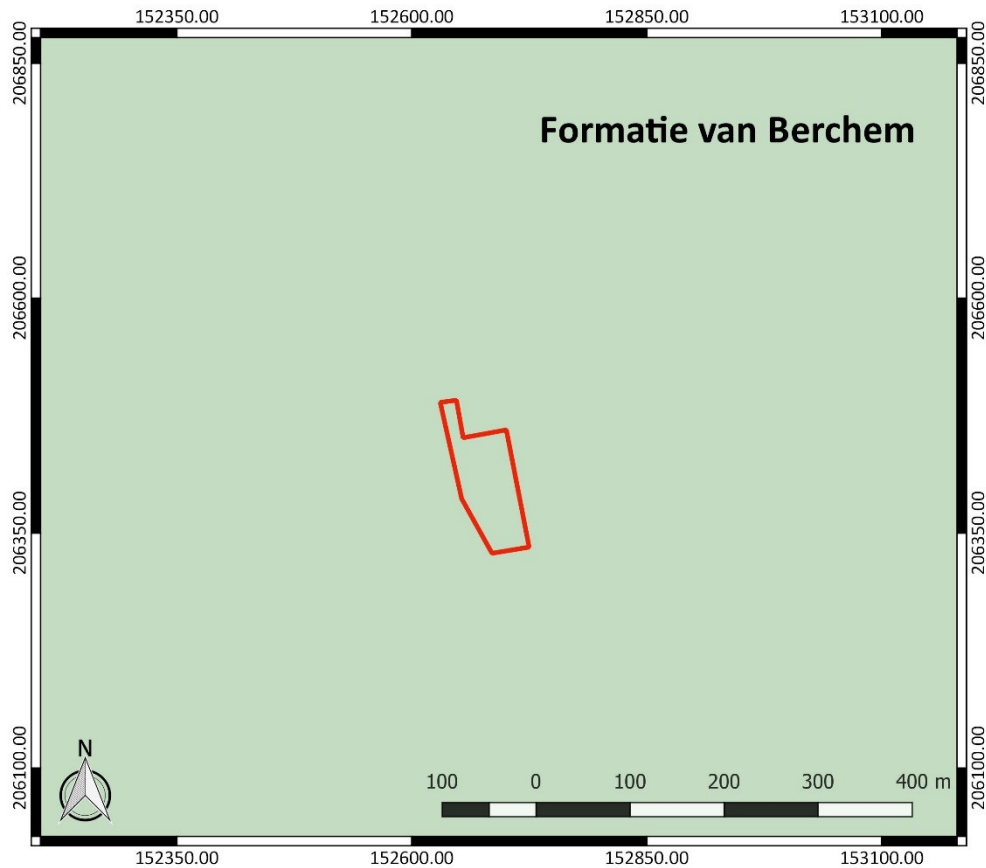

Figuur 15: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 16: Hoogteverloop van noordwest naar zuidoost over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Geomorfologisch behoort de omgeving van het onderzoeksgebied tot de Boomse cuesta. De zwakhellende flank is noord- tot noordoostelijk georiënteerd. De cuesta kent hoogtes van 5 tot 31 m TAW. Ten zuiden van het onderzoeksgebied bevindt zich een vallei die de Boomse cuesta doorsnijdt. Deze vallei is gekend als het doorbraakdal van Hoboken, waar onder meer de Grote Struisbeek voor afwatering naar de Schelde zorgt.³ Het onderzoeksgebied bevindt zich op de noordoostelijke flank van de Boomse cuesta (Figuur 14). Het terrein kent een hoogte van 14,6 tot 17,3 m TAW (Figuur 16) en helt sterk af in zuidoostelijke richting.

Figuur 17: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

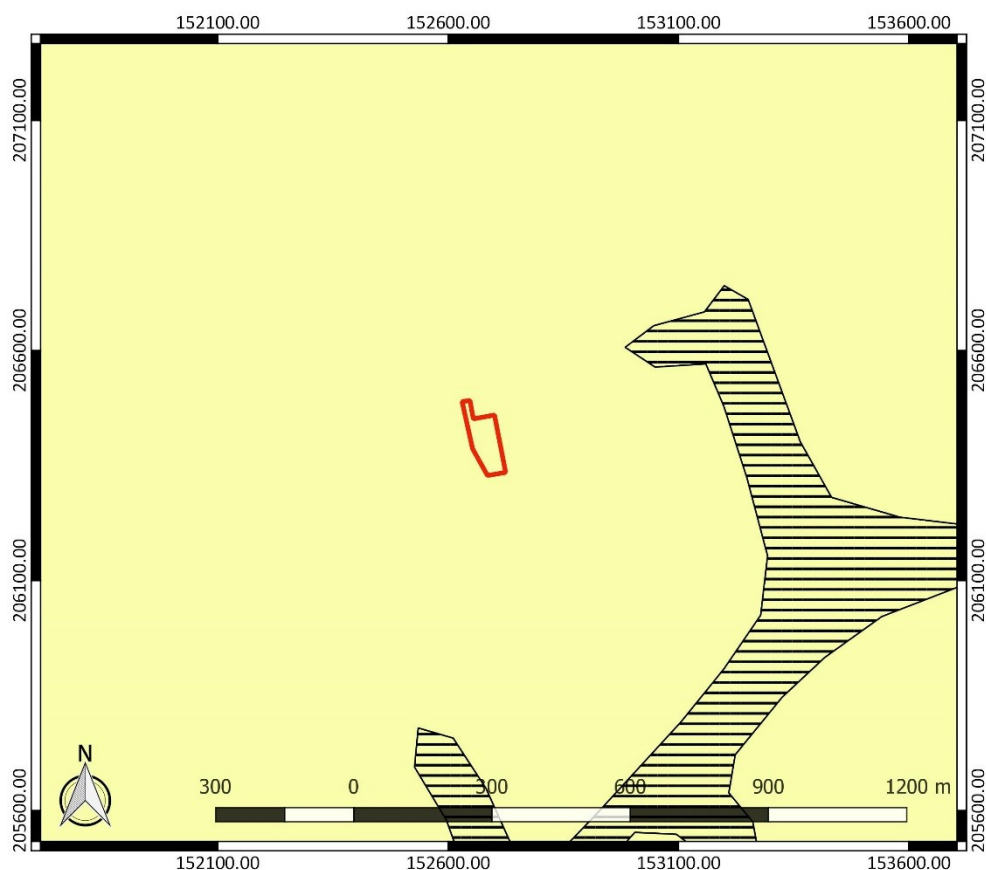
De tertiaire ondergrond (Figuur 17) bestaat uit de Formatie van Berchem. Deze wordt gekenmerkt door donkergroen tot zwart zand, dat sterk glauconiethoudend en onderaan kleihoudend is en plaatselijk schelpen bevat.⁴

De quartairgeologische kaart (Figuur 18) geeft aan dat in het onderzoeksgebied eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk Vroeg-Holocene voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. Ten oosten, ten zuidoosten en ten zuiden van het terrein worden tevens oudere fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en jongere fluviatiele afzettingen van het Holocene en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan) aangegeven. Ze zijn wellicht te relateren aan de aanwezigheid van de Kleine Struisbeek.⁵

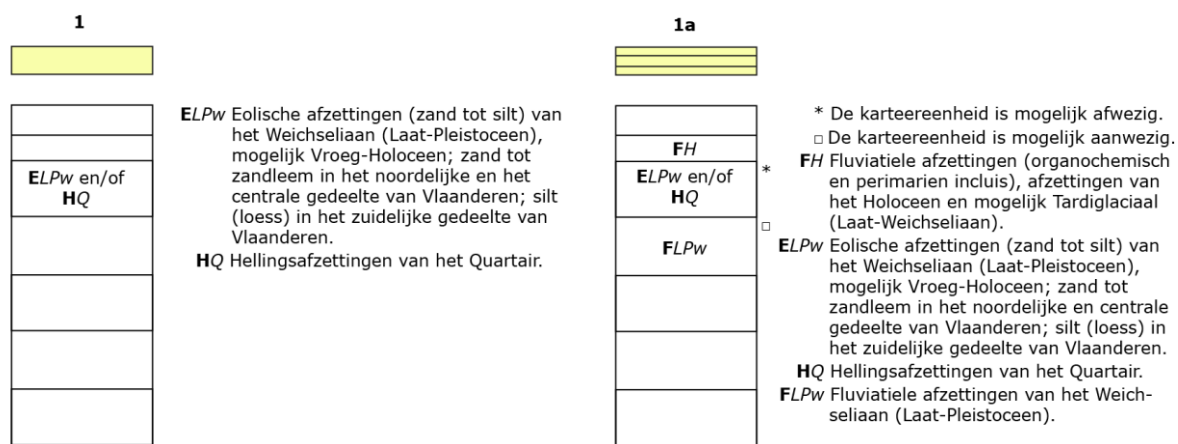
³ Adams *et al.* 2002, 7-9

⁴ www.geopunt.be/kaart

⁵ www.geopunt.be/kaart

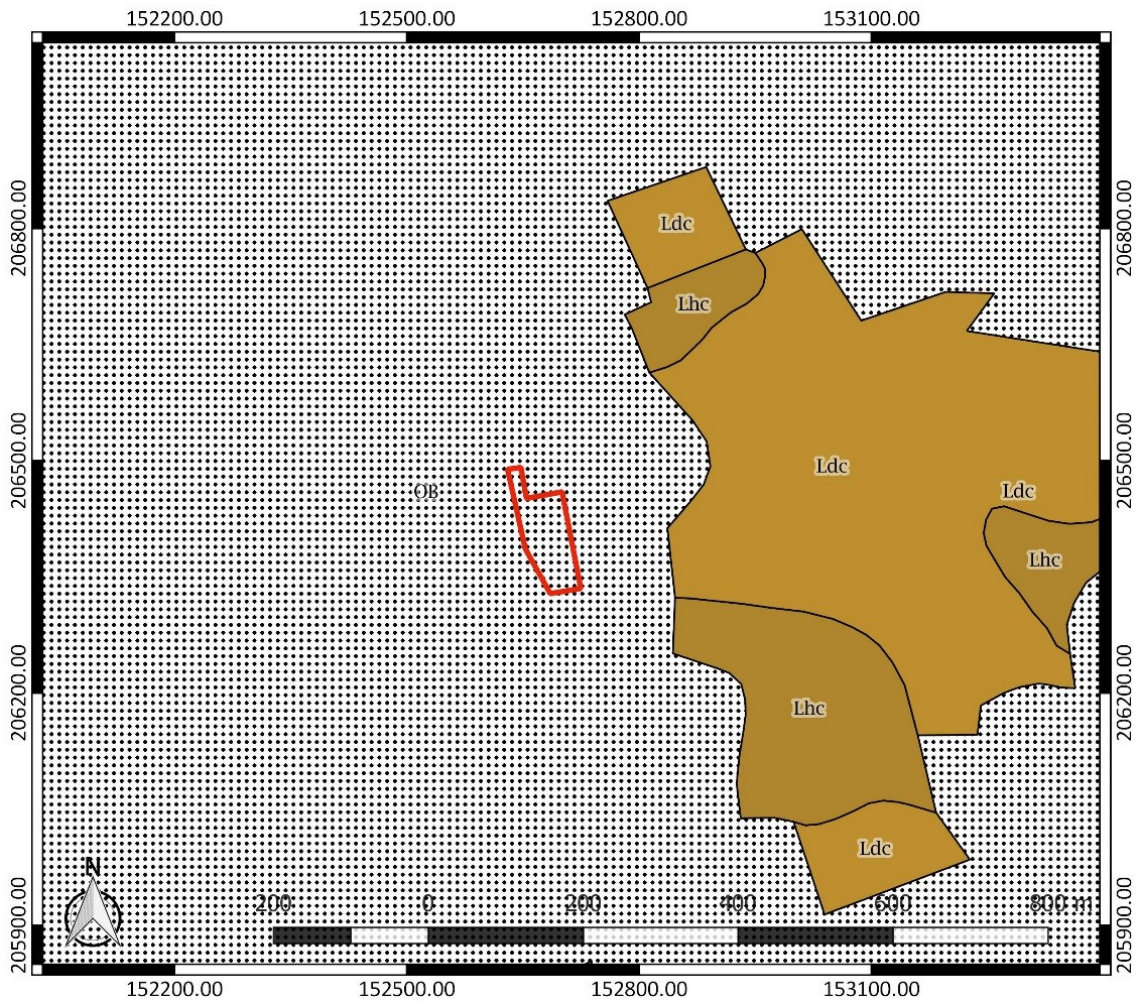

Figuur 18: Quartairegeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 19: Legende bij de quartairegeologische kaart (www.geopunt.be)

De bodemkaart (Figuur 20) situeert het onderzoeksgebied in een bebouwde zone (OB), die zich verder rondom het terrein uitstrekt. Verder toont ze dat ten noordoosten, ten oosten en ten zuidoosten van het terrein een matig natte (Ldc) en een natte (Lhc) zandleembodem met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont te verwachten is.

Figuur 20: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Volgens de bodemgebruikskaart wordt het onderzoeksgebied voornamelijk ingenomen door gras, struiken en bomen. In het noorden is bebouwing te bemerken. Er zijn ook verhardingen weergegeven (Figuur 21). Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 13).

Figuur 21: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

Wilrijk werd voor het eerst vermeld in 1003, in een akte met een opsomming van de bezittingen van de Gentse Sint-Baafsabdij. In de middeleeuwen werd de Antwerpse Sint-Michielsabdij de belangrijkste grondeigenaar. Tussen de 12de en 16de eeuw waren de Hertogen van Brabant de heren van Wilrijk, tot de heerlijkheid in 1509 aan de stad Antwerpen werd overgedragen. Het dorp werd tijdens de 16de- en 17de-eeuwse oorlogen geteisterd door vernielingen. Tussen 1613 en 1620 was Wilrijk in handen van drossaard-generaal Jan van Nevele, waarna het terug in het bezit van de stad Antwerpen kwam. De familie Van Schorel, de laatste heren van Wilrijk, kocht de heerlijkheid in 1745. Tot aan de aanleg van de Boomsesteenweg in 1763 werd Wilrijk gekenmerkt door een landelijk karakter, waarbij de hoofdactiviteiten uit landbouw en bosontginning bestonden. De verbindingsweg tussen Antwerpen en Brussel en de latere aanleg van enkele forten en schansen aan het einde van de 19de eeuw, vormden de aanzet tot de vorming van een voorstad van Antwerpen. In 1830 vonden er in de streek gevechten plaats tussen Hollandse troepen en Belgische patriotten en in 1944-1945 kreeg Wilrijk het zwaar te verduren door inslaande V-bommen. Administratief behoort Wilrijk sinds 1942 bij Groot-Antwerpen.⁶

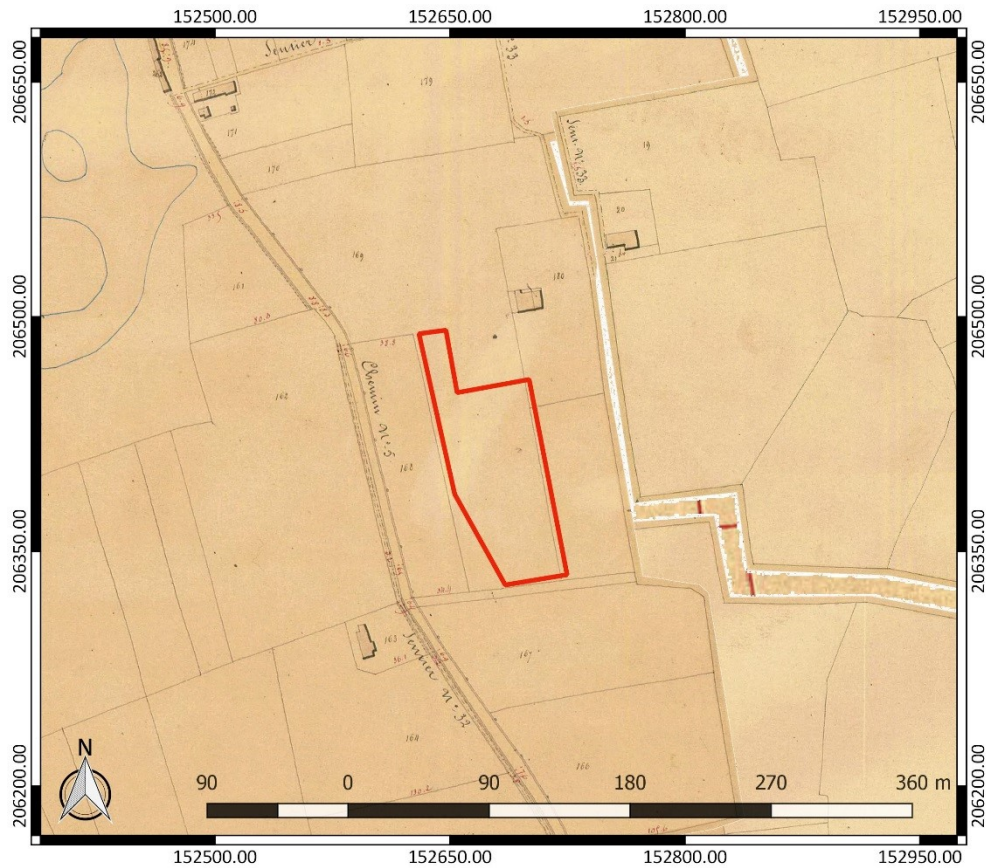
⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Wilrijk [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120659> (geraadpleegd op 25 juli 2018)

Figuur 22: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is te zien dat het onderzoeksgebied in gebruik is als akkerland (Figuur 22). In het zuiden bevindt zich een bomenrij, die een perceelsgrens vormt. Ten westen is reeds een weg te onderscheiden, waarvan het verloop enigszins afwijkt van de huidige Edegemsesteenweg. In het noordwesten doorkruist een voetweg het onderzoeksgebied. Het terrein bevindt zich ten zuidoosten van de historische dorpskern van Wilrijk, op eerder korte afstand ervan.

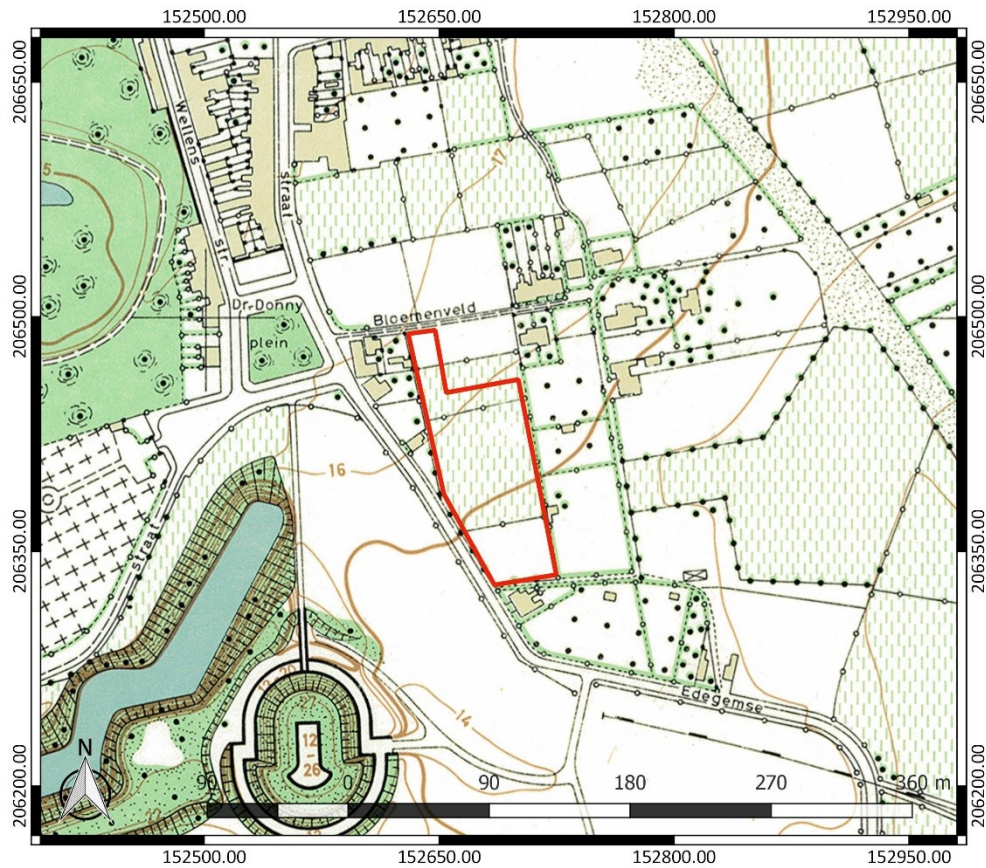
Op de Atlas der Buurtwegen (1841) is het onderzoeksgebied nog steeds onbebouwd. Vermoedelijk was het terrein nog altijd in gebruik als akkerland (Figuur 23). De Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) toont eveneens dat het terrein onbebouwd is (Figuur 24). Ten zuidwesten van het terrein is een fort aangelegd. Ten noordwesten bevindt zich een park met vijver. Het verloop van de Edegemsesteenweg stemt nu overeen met de huidige situatie. Het verloop van de Edgemsesteenweg werd gewijzigd in functie van de aanleg van het fort. Op een topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw uit 1950-1970 (Figuur 25) is het onderzoeksgebied nog steeds onbebouwd en in gebruik als akker- of grasland. Ten noorden van het terrein is een straat (het Bloemenveld) aangelegd. In de omgeving is de bebouwing lichtjes uitgebreid.

Figuur 23: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 24: Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 25: Topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw uit 1950-1970 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 26: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 27: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Een luchtfoto uit 1971 (Figuur 26) toont dat het onderzoeksgebied uit grasland bestaat. In het uiterste noordwesten van het terrein is bebouwing aanwezig. Een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 27) geeft een gelijkaardig beeld. In het noordwesten van het terrein zijn bomen te bemerken. Het beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 13). Het terrein bestaat nog steeds uit grasland. Er zijn enkel twee kleine gebouwen (stallen) opgericht in het noorden van het onderzoeksgebied.

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

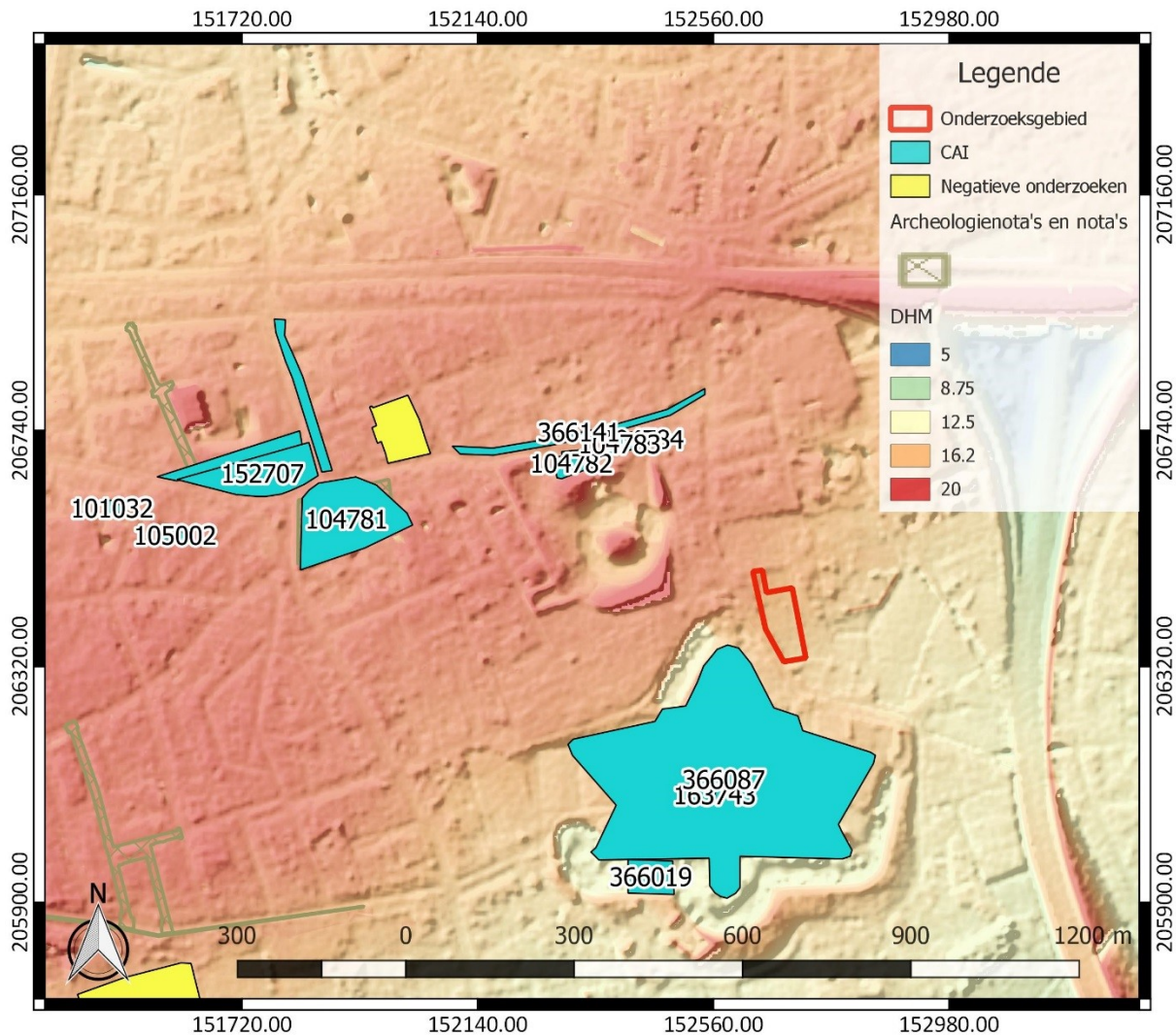
De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 29-Figuur 28). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

In de onmiddellijke omgeving van het onderzoeksgebied zijn onder meer resten uit de Romeinse tijd aan het licht gekomen. In de Fort VI-sstraat (CAI ID 366019) werd een toevallige ontdekking gedaan van twee boomstamwaterputten. In een van de waterputten zaten mogelijk Romeinse scherven.⁷

In de nabijheid van het onderzoeksgebied zijn ook resten uit de middeleeuwen gekend. De Sint-Bavokerk (CAI ID 104783), de oudste parochiekerk van Wilrijk, dateert uit de volle middeleeuwen. De oorsprong is echter onzeker. Mogelijk was het een "villakerkje" van het aangrenzende Huis Steytelinck. De patronaats- en tienderechten waren in het bezit van de Gentse Sint-Baafsabdij. Vermoedelijk werd er in de loop van de 11de en 12de eeuw een stenen, romaans kerkje gebouwd, ter

⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366019, Fort VI straat I (geraadpleegd op 25 juli 2018)

vervanging van een houten voorganger. Uit kerkrekeningen en andere archivalia uit de 15de eeuw blijkt dat er meermaals herstellingen en grondige wijzigingen werden uitgevoerd. Vermoedelijk werd de kerk toen omgebouwd tot een gotisch gebouw. Als gevolg van herhaaldelijke branden (onder meer in 1589) en verwoestingen werd het bouwwerk meermaals aangepast, hersteld of heropgebouwd. In 1841-1842 werd de kerk nagenoeg volledige afgebroken, herbouwd en vergroot. Het koor werd pas opgetrokken in 1849. De gotische toren, die mogelijk teruggaat tot het begin van de 16de eeuw en die zijn huidige uitzicht verkreeg rond 1729, bleef behouden.⁸

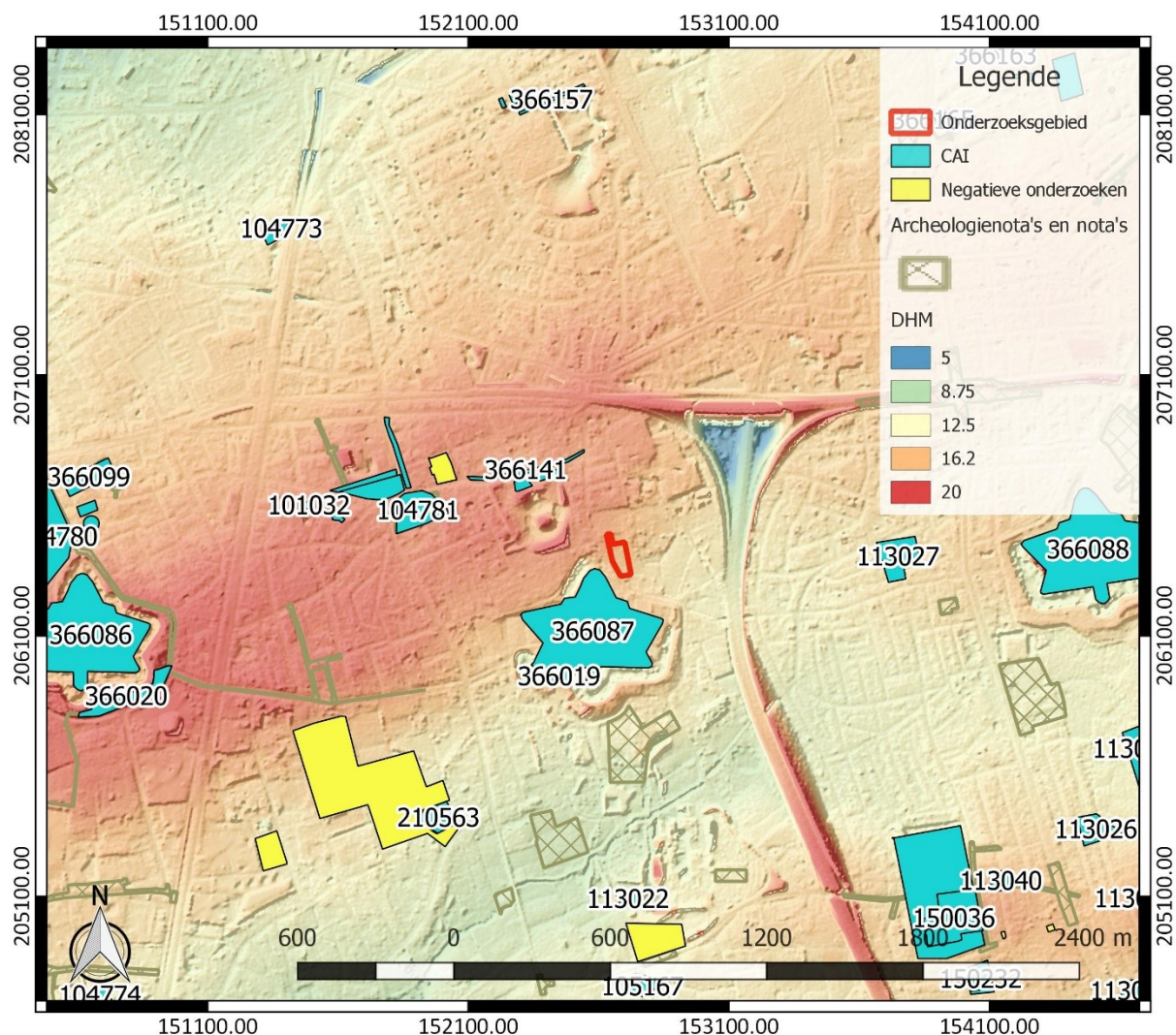
Figuur 28: Detailkaart Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied
(<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

Er bevinden zich ook resten uit de nieuwe tijd in de omgeving. Langs de oostzijde van de Sint-Bavokerk ligt het Huis Steytelinck (CAI ID 104784) uit de 16de eeuw. De oorsprong van dit goed is onbekend. Rond 1521-1522 werd er een kasteel gebouwd. De naam van het kasteel gaat terug op Joachim Steudlin die er in de tweede helft van de 16de eeuw herstellings- en/of verbouwingswerken aan liet uitvoeren. Een van de latere eigenaars, Michel Severijns, vergrootte het domein in de

⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104783, Sint-Bavokerk (geraadpleegd op 25 juli 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Parochiekerk Sint-Bavo [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11640> (geraadpleegd op 25 juli 2018)

periode 1810-1815 en liet een romantisch park aanleggen. In de 19de eeuw werd het kasteel omgebouwd in neoclassicistische stijl.⁹

Ook de voormalige pastorie van Wilrijk (CAI ID 104782) dateert uit de nieuwe tijd. Ze klimt op tot het midden van de 17de eeuw (periode 1649-1656) en werd meerdere malen verbouwd en vergroot in de periode 1843-1875. Zo werd er onder meer een tweede bouwlaag opgetrokken in 1843-1844 en werden er onder andere een traptoren en twee kelders gebouwd in 1874-1875. Ter hoogte van CAI ID 163743 werden bij een proefsleuvenonderzoek bakstenen muren gevonden. Ze zijn afkomstig van gebouwen die ten laatste in de eerste helft van de 18de eeuw werden afgebroken. De 18de-eeuwse dorpskern van Wilrijk is ter hoogte van CAI ID 366141 gesitueerd.¹⁰

Figuur 29: Overzichtsskema Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

⁹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104784, Steytelinck (geraadpleegd op 25 juli 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Huis Steytelinck [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11641> (geraadpleegd op 25 juli 2018)

¹⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104782, Sint-Bavostraat 16 (geraadpleegd op 25 juli 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Pastorie van de Sint-Bavoparochie [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11639> (geraadpleegd op 25 juli 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 163743, Fort VI (geraadpleegd op 25 juli 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366141, Wilrijk 3 (geraadpleegd op 25 juli 2018)

In de nieuwste tijd werd ten zuidwesten van het onderzoeksgebied Fort VI (CAI ID 366087) opgetrokken. Het maakt deel uit van de fortengordel rond Antwerpen naar ontwerp van Alexis Henri Brialmont, die gerealiseerd werd tussen 1859 en 1864. De omgrachting is inmiddels deels gedempt. Binnen de omgrachting is een leegstaand binnenfort of rotonde bewaard.¹¹

In de iets ruimere omgeving kwamen oudere resten aan het licht. In de Pater de Dekenstraat (CAI ID 105002) werd onder meer een losse vondst van lithisch materiaal uit het neolithicum aangetroffen. Voorts kwamen er resten uit de vroege ijzertijd aan het licht. Het gaat om een zestal graven, twee mogelijke afvalkuilen en enkele potten. Het grafveld strekt zich uit van Pater de Dekenstraat tot aan de Vuurmolenstraat (CAI ID 101032), waar ook twee graven uit de vroege ijzertijd werden ontdekt. In de graven werd verbrand bot aangetroffen. In een van de twee werd ook keramiek ontdekt. Ook werd er een grotendeels vernielde urn met crematieresten uit de vroege ijzertijd gevonden. Er werden tevens kuilen uit de nieuwe tijd opgegraven.¹² Op verschillende locaties in de ruime omgeving kwamen ook scherven uit de ijzertijd tevoorschijn. Het gaat om CAI ID 366020, CAI ID 366021 (bij CAI ID 366020) en CAI ID 150036.¹³

Verder zijn er in de ruime omgeving nog resten uit de middeleeuwen aanwezig. Op locatie CAI ID 105124 (bij CAI ID 150036) bevindt zich het domein van "Villa Diezegem" uit de vroege middeleeuwen. Het domein strekte zich uit over Mortsel en Edegem en werd voor de eerste keer vermeld in 868, als uitbouw van de Frankische nederzetting "'t Eyseghem" uit de 4de en 5de eeuw. Het gehucht Tysegem werd ernaar vernoemd. In de 9de eeuw bevond zich ook een kerkje op het domein. Later (mogelijk tijdens de volle middeleeuwen) was er een motte aanwezig op deze locatie. Het was de woonplaats van de heren van Buizegem. Op het domein van Villa Diezegem werd naast de motte in de middeleeuwen ook een hoeve gebouwd, Ter Borch genaamd (CAI ID 113040). Deze hoeve werd bij verkavelingswerken in 1955 afgebroken. Uit de hofgracht werd aardewerk uit de late middeleeuwen gerecupereerd.¹⁴

Ook het Kasteeltje Ieperman (CAI ID 104781) dateert uit de late middeleeuwen. Het gaat terug op een hoeve die in 1397 in het bezit was van Peter Van Ypre, naar wie het kasteel genoemd werd. Later was er een hof van plaisantie. De opeenvolgende eigenaars konden het goed geleidelijk uitbreiden, voornamelijk met nabijgelegen gronden van de Sint-Michielsabdij. In 1511 is er een vermelding van een "neerhoeve bij een stenen huis". In 1623 wordt voor het eerst van een "speelhuis" gesproken. In 1717 was het in handen van P.J. van der Kaey die Ieperman ombouwde tot één van de mooiste landhuizen van de omtrek.¹⁵ Een laatste locatie waar resten uit de middeleeuwen werden aangetroffen, is vindplaats De Bist (CAI ID 152707), waar waterputten en een brede greppel uit de late middeleeuwen werden vastgesteld. Ook werd er een spoor gevonden van een 16de-eeuwse poel,

¹¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366087, Fort 6 (geraadpleegd op 25 juli 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Fort VI [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11568> (geraadpleegd op 25 juli 2018)

¹² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105002, Pater de Dekenstraat I (geraadpleegd op 25 juli 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 101032, Vuurmolenstraat I (geraadpleegd op 25 juli 2018)

¹³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366020, Lievevrouwkensbos (geraadpleegd op 25 juli 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366021, Fort 7/1 (geraadpleegd op 25 juli 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 150036, Drie Eikenstraat I (geraadpleegd op 25 juli 2018)

¹⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105124, Villa Diezegem (geraadpleegd op 25 juli 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113040, Ter Borch (geraadpleegd op 25 juli 2018)

¹⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104781, Ieperman (geraadpleegd op 25 juli 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Kasteeltje Ieperman [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11638> (geraadpleegd op 25 juli 2018)

die in de 19de eeuw werd opgeschoond. Uit deze periode werden ook funderingen aangesneden, die behoorden tot de Heilige Kruis- en Bloedkapel.¹⁶

In de ruimere omgeving bevinden zich nog enkele gekende archeologische waarden uit de nieuwe tijd. Het huis van plaisantie “Valaarlof” (CAI ID 104773), ook wel “Berkenrijs” genoemd, werd in de 16de eeuw een eerste keer vermeld. In een schepenakte van 1652 is er sprake van een stenen voorpoort. De aangrenzende Kegelhoeve (CAI ID 104775 [ten zuidwesten van CAI ID 104773]) dateert uit de 17de eeuw en werd reeds vermeld in 1652. Oorspronkelijk hoorde de hoeve bij het Valaarlof.¹⁷

Ook de Jezuïeten hoeve (CAI ID 113026) dateert uit de 17de eeuw. Vóór de 17de eeuw was er reeds een hoeve met de naam “Solbrechtshof”. Op de Ferrariskaart is een omgracht, trapeziumvormig hoevecomplex te zien. In het begin van de 17de eeuw werd de hoeve door de toenmalige eigenaar aan de Jezuïeten van Antwerpen nagelaten. Aan de noordzijde van het omgracht domein was een poel aanwezig. Op het domein waren twee grote gebouwen (een woonhuis en een schuur) en twee kleinere gebouwen te vinden. Na de afschaffing van de Jezuïetenorde in 1773 werd de hoeve in 1779 openbaar verkocht. Doorheen de 18de en de 19de eeuw werden verbouwingswerken uitgevoerd. In 1803 werden de gracht en de poel gedicht. De hoeve werd afgebroken in 1953.¹⁸

De Verber hoeven (CAI ID 113027) gaat minstens terug tot het derde kwart van de 18de eeuw. Mogelijk kan de hoeve in verband gebracht worden met de Nijverdonkhoeve uit de 16de eeuw. De naam “Verber hoeven” of “Verberde stede” zou afkomstig zijn van “verberren” of verbouwen. De Nijverdonkhoeve brandde af tijdens de 16de-eeuwse oorlogen en zou in 1574 de nieuwe naam gekregen hebben.¹⁹

Voorts zijn er in de omgeving enkele resten van onbepaalde datering gevonden. Ter hoogte van CAI ID 366099 bevond zich een inmiddels verdwenen kerk. Op korte afstand ten zuiden van de kerk was een pastorij (CAI ID 366100 [ten zuiden van CAI ID 366099]) gesitueerd.²⁰ In de buurt van deze locaties werden op vindplaats CAI ID 105039 (ten noorden van CAI ID 366086) een paalkuil en aardewerk van onbepaalde datering aangetroffen.²¹

Tot slot zijn er nog enkele cartografische indicatoren uit de nieuwste tijd aanwezig in de omgeving. Het gaat om fortent die, net als Fort VI, deel uitmaken van de 19de-eeuwse Brialmontgordel rond Antwerpen. Fort V (CAI ID 366088) bevindt zich ten oosten van het onderzoeksgebied, Fort VII (CAI ID

¹⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 152707, De Bist (A 275, A281, Wilrijk districtshuis), (geraadpleegd op 25 juli 2018)

¹⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104773, Valaarlof (Berkenrijs), (geraadpleegd op 25 juli 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Huis Valaarlof [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11556> (geraadpleegd op 25 juli 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104775, Kegelhoeve (geraadpleegd op 25 juli 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Hoeve [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11590> (geraadpleegd op 25 juli 2018)

¹⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113026, Jezuïeten hoeven (geraadpleegd op 25 juli 2018)

¹⁹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113027, Verber hoeven (geraadpleegd op 25 juli 2018)

²⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366099, Koornbloem 1 (geraadpleegd op 25 juli 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366100, Koornbloem 2 (geraadpleegd op 25 juli 2018)

²¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105039, Verkaveling Koornbloem (geraadpleegd op 25 juli 2018)

366086) ten westen.²² Uit de nieuwste tijd zijn ook enkele bunkers aanwezig in de omgeving. Ze dateren van de wereldoorlogen en bevinden zich ter hoogte van CAI ID 366157.²³

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Bekrachtigde archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving bieden geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties. Daarom lichten we ze hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het onderzoeksgebied is gelegen op een landschappelijk gunstige locatie, met name op de Boomse Cuesta. Dat dit een gunstige locatie is en dat het terrein daarom archeologisch potentieel kent, wordt ook gestaafd door de vele gekende archeologische waarden in de nabije omgeving van het onderzoeksgebied. Zo zijn er in de omgeving steentijd artefacten, sporen van bewoning en van begraving uit de ijzertijd, sporen van bewoning uit de Romeinse tijd, sporen van bewoning en van religie uit de middeleeuwen en heel wat hoven van plaisantie uit de nieuwe tijd gekend. Verder is ook te vermelden dat het terrein op eerder korte afstand ten opzichte van de historische dorpskern van Wilrijk te situeren is. Tot slot beschikken we nog over historische kaarten en luchtfoto's op de gebruiksevolutie van het terrein sinds de 18de eeuw te reconstrueren. Historische kaarten tonen dat het terrein in de 18de eeuw in gebruik was als akkerland. Sindsdien bleef het tot op heden in gebruik als akkerland of als grasland. Op basis daarvan zijn geen grootschalige verstoringen van de bodem te verwachten. In de periode 1859-1864 werd ten zuidoosten van het onderzoeksgebied een fort aangelegd.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het volledige onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de oprichting van twee bouwvolumes en bijhorende nutsvoorzieningen en weginfrastructuur. De diepte van de geplande werken varieert van 5 cm tot 3 m. In de zones waar minder diepe bodemingrepen gepland worden, dient opgemerkt te worden dat de werkelijke verstoringsdiepte van de geplande werken groter kan zijn door het inrijden van bijvoorbeeld bouwpuin door zware machines of door spoorvorming in geval van de inzet van zware machines bij slechte weersomstandigheden. Daarom komen we tot het besluit dat het bodemarchief binnen het volledige onderzoeksgebied bedreigd is in het kader van de geplande werken.

²² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366088, Fort 5 (geraadpleegd op 25 juli 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: Fort 5 [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/12948> (geraadpleegd op 25 juli 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366086, Fort 7 (geraadpleegd op 25 juli 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Fort VII [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11612> (geraadpleegd op 25 juli 2018)

²³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366157, Den Brandt (geraadpleegd op 25 juli 2018)

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Er is een concrete verwachting naar archeologische resten uit de steentijd, de metaaltijden, de Romeinse tijd, de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Op basis van de gebruiksevolutie van het terrein die we sinds de 18de eeuw konden reconstrueren, zijn geen grootschalige verstoringen binnen het onderzoeksgebied te verwachten. De geplande werken blijken een negatieve impact op het aanwezige bodemarchief binnen het volledige onderzoeksgebied te hebben. Daarom is bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig.

Geofysisch onderzoek is daarvoor niet aangewezen, omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat het volledige terrein in gebruik is als grasland. Landschappelijk booronderzoek is wel relevant om de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites in te schatten. Afhankelijk van het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites is mogelijk bijkomend booronderzoek nodig. Tot slot dient ook een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd te worden om na te gaan of binnen het onderzoeksgebied relevante archeologische sporen aanwezig zijn. Deze onderzoekstechniek biedt daarvoor voldoende ruimtelijk inzicht en is geschikt omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

Na elke nieuwe stap in het archeologisch vooronderzoek dient telkens opnieuw de afweging gemaakt te worden of bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig is en welke onderzoeksmethodes hiervoor het meest aangewezen zijn.

3 Samenvatting

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Er is een concrete verwachting naar archeologische resten uit de steentijd, de metaaltijden, de Romeinse tijd, de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Op basis van de gebruiksevolutie van het terrein die we sinds de 18de eeuw konden reconstrueren, zijn geen grootschalige verstoringen binnen het onderzoeksgebied te verwachten. De geplande werken blijken een negatieve impact op het aanwezige bodemarchief binnen het volledige onderzoeksgebied te hebben. Daarom is bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Adams, R./S. Vermeire/G. De Moor/P. Jacobs/S. Louwye/P. Polfliet, 2002: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 15 Antwerpen*, Gent.

4.2 Websites

Cartesius (2018)

<https://www.cartesius.be>

Centrale Archeologische Inventaris (2018)

<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2018)

<http://dov.vlaanderen.be>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2018)

<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2018)

<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2018)

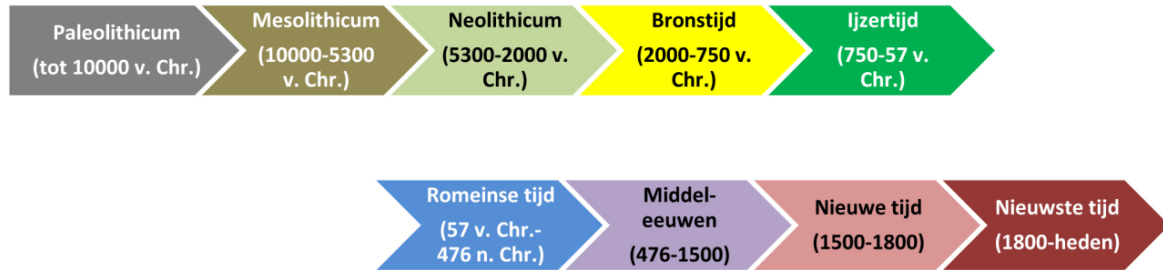
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2018)

<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

5.2 Plannenlijst

Plannenlijst bureauonderzoek: projectcode 2018G86

Plan-nummer	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
P1	Kadasterplan	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	24/07/2018
P2	Topografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	24/07/2018
P3	Verstoringskaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	24/07/2018
P4	Bouwplan	Inplantingsplan	1:5	Digitaal	09/08/2018
P5	Bouwplan	Grondplan gelijkvloers fase I	1:1	Digitaal	24/07/2018
P6	Bouwplan	Grondplan gelijkvloers fase II	1:1	Digitaal	24/07/2018
P7	Bouwplan	Snedes fase I	1:1	Digitaal	24/07/2018
P8	Bouwplan	Snedes fase II	1:2	Digitaal	24/07/2018
P9	Bouwplan	Plan grondverzet en terreinsnedes	1:2	Digitaal	09/08/2018
P10	Bouwplan	Rioleringsplan fase I	1:1	Digitaal	09/08/2018
P11	Bouwplan	Rioleringsplan fase II	1:1	Digitaal	24/07/2018
P12	Bouwplan	Inplanting nutsvoorzieningen	1:1	Digitaal	24/07/2018
P13	Hoogtemodel	Digitaal hoogtemodel terrein en omgeving	1:1	Digitaal	24/07/2018
P14	Hydrografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	24/07/2018
P15	Doorsnede	Terreinverloop	1:1	Digitaal	24/07/2018
P16	Tertiaire geologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	24/07/2018
P17	Quartairgeologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	24/07/2018
P18	Bodemkaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	24/07/2018
P19	Bodemgebruikskaat	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	24/07/2018
P20	Historische kaart	Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Digitaal	24/07/2018
P21	Historische kaart	Atlas der Buurtwegen	1:1	Digitaal	24/07/2018
P22	Historische kaart	Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp	1:1	Digitaal	24/07/2018
P23	Topografische kaart	Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw	1:1	Digitaal	24/07/2018
P24	CAI-kaart	CAI vondstlocaties	1:1	Digitaal	25/07/2018
P25	CAI-kaart	Detail CAI vondstlocaties	1:1	Digitaal	25/07/2018

5.3 Fotolijst

Fotolijst bureauonderzoek: projectcode 2018G86

ID	Type	Onderwerp	Vervaardiging	Datum
F1	Luchtfoto	Toestand terrein 2017	Digitaal	24/07/2018
F2	Luchtfoto	Toestand terrein 1971	Digitaal	24/07/2018
F3	Luchtfoto	Toestand terrein 1979-1990	Digitaal	24/07/2018